

الگوی جامع خانواده تراز در اندیشه اسلامی

محمدرضا تقوی پور^۱

محسن اسماعیلی^۲

سیاوش صلواتیان^۳

دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۱۱/۱۸

پذیرش نهایی: ۱۳۹۶/۰۳/۱۶

چکیده

با توجه به اهمیت خانواده در تمدن اسلامی و نقش بی‌بدیل این نهاد مقدس در انتقال فرهنگ و عقاید، ارائه الگوی مطلوب خانواده تراز اسلامی، می‌تواند گام بزرگی در جهت رشد و تکامل جامعه باشد. این در حالی است که با بررسی پژوهشهای پیشین در زمینه خانواده اسلامی، با الگوی جامعی از خانواده تراز مواجه نمی‌شویم. وجود نداشتن چنین الگویی، باعث عدم آشنایی کامل و همه‌جانبه با آموزه‌های مورد نظر پیشوایان دین مبین اسلام است و عملاً موجب بسته شدن دست سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان فرهنگی می‌شود. در این مقاله محتوای مرتبط با موضوع خانواده در هفت عنوان (شامل ۲۱ جلد) از کتابهای اسلامی به روش تحلیل محتوای کیفی و با رویکرد استقرایی، بررسی شد. منابع به شکلی انتخاب شد که بتوان از زوایای گوناگونی چون «سیره معصومین علیهم السلام»، «روایات دینی» و «آرای علمای مسلمان» به موضوع نگریست. نتیجه شناسه‌گذاری باز، دستیابی به ۷۲۵ شناسه در این زمینه بود که در ۹۳ مفهوم و یازده مقوله طبقه‌بندی شد و در نهایت در قالب الگوی جامع خانواده در اسلام در سه محور «دیدگاه‌های نظری اسلام درباره خانواده»، «راهکارهای عملی تحکیم خانواده» و «عوامل تزلزل خانواده» ارائه شد. هر یک از این محورها زیرمجموعه‌هایی را در بر می‌گیرد. در محور نخست «رابطه میان خانواده و جامعه»، «ویژگیهای مطلوب محیط خانواده»، «دیدگاه اسلام درباره تشکیل خانواده» و «دیدگاه اسلام درباره زوجین» مطرح شده است. در محور دوم نیز مقولات «تشکیل خانواده»، «اقتصاد خانواده» و «وظایف اعضای خانواده» جای گرفته است. در نهایت «موانع تشکیل خانواده»، «عوامل تزلزل خانواده» و «تشکیل آن» و «وظایف دیگران در صورت اختلاف زوجین» مقولاتی است که ذیل محور عوامل تزلزل خانواده قرار گرفته است.

کلیدواژه‌ها: خانواده در اسلام، سبک زندگی اسلامی، الگوی جامع خانواده، تحکیم خانواده، اندیشه اسلامی.

taghavipour69@gmail.com

esmaeil1344@yahoo.com

salavatian@gmail.com

۱ - نویسنده مسئول: دانش آموخته کارشناسی ارشد مدیریت رسانه

۲ - دانشیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

۳ - استادیار گروه علوم نوین دانشگاه صدا و سیما

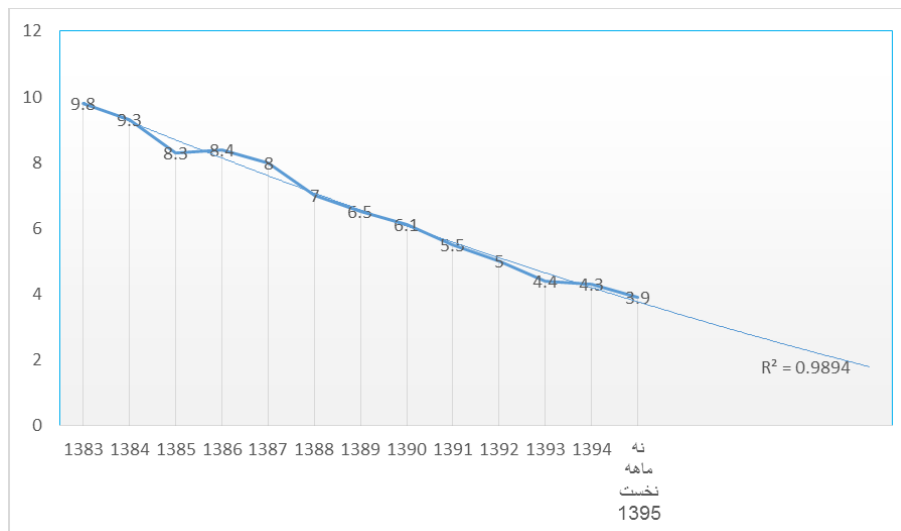
مقدمه

«هدف انقلاب اسلامی، ایجاد تمدن نوین اسلامی است؛ این تمدن نوین دو بخش دارد: یک بخش، ابزاری است؛ یک بخش دیگر، متنی و اصلی و اساسی است. بخش حقیقی، آن چیزهایی است که متن زندگی ما را تشکیل می‌دهد که همان سبک زندگی است...؛ مثل مسئله خانواده، سبک ازدواج، رفتار ما در رسانه‌ای که در اختیار ماست، رفتار ما با پدر و مادر، رفتار ما با همسر، رفتار ما با فرزند و...» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۱).

این تمدن نوین، آرمانها و هدفهایی مستقل از دیگر تمدنهای بشری دارد. بدون شک در این الگو باید به نهاد مقدس خانواده توجه ویژه‌ای کرد؛ چرا که خانواده، اصلیت‌ترین رکن جامعه و زمینه‌ساز خوشبختی یا بدبختی انسانها و امتهاست. به‌علاوه انتقال فرهنگ و تمدن به برکت خانواده انجام می‌گیرد. طبیعتاً اگر خانواده نباشد، سلطه فرهنگی و در پی آن سلطه سیاسی و اقتصادی ساده و آسان می‌شود.

خطری که امروزه نسل بشر را تهدید می‌کند، تقدس‌زدایی از کانون خانواده است. از این گذشته، مهمترین مکتبی که در حال حاضر در برابر تمدن اسلامی خودنمایی می‌کند، لیبرالیسم است که در ذات خود فردگرا و مسئولیت‌گریز است که هر دوی این صفات با تشکیل و تحکیم خانواده در تعارض است. در سیر حرکت مردم دنیا به سمت جهانی‌شدن، لیبرالیسم قوت بیشتری گرفته است و متأسفانه نمود آن در جامعه ما نیز آشکارا دیده می‌شود.

نگاهی گذرا به شاخص نسبت ازدواج به طلاق در کشور بخوبی مؤید این است. میزان این شاخص در سال ۱۳۸۳ شمسی از سوی سازمان ثبت احوال کشور، ۹/۸ اعلام شده است در حالی که همین شاخص طی ۱۲ سال در ۹ ماهه نخست سال ۱۳۹۵، با کاهش ۶۰ درصدی به میزان ۳/۹ رسیده است (سازمان ثبت احوال، ۱۳۹۵).

نمودار ۱: روند تغییرات شاخص نسبت ازدواج به طلاق

در نمودار ۱ از طریق رسم خط فرضی روند بر اساس محاسبه رگرسیون، به پیش‌بینی میزان شاخص ازدواج به طلاق در سال ۱۴۰۰ شمسی پرداختیم. بر این اساس، اگر روند ۱۲ سال گذشته ادامه یابد، این شاخص، تنها در پنج سال آینده به عددی کمتر از یک می‌رسد و کشور ما در سال ۱۴۰۰، شاهد پیشی گرفتن طلاق از ازدواج خواهد بود؛ به عبارت دیگر با فرض ادامه روند کنونی در سال ۱۴۰۰ شمسی در برابر هر یک ازدواج، بیش از یک طلاق رخ می‌دهد؛ این در حالی است که در اسناد بالا دستی نظام از جمله سیاست‌های کلی خانواده، مصوب مجمع تشخیص مصلحت نظام و ابلاغی مقام معظم رهبری بر ارائه و ترسیم الگوی اسلامی خانواده و تقویت و ترویج سبک زندگی اسلامی - ایرانی تأکید شده است. ولی با بررسی پژوهش‌های پیشین در زمینه خانواده اسلامی با الگوی جامعی از خانواده تراز روبه‌رو نمی‌شویم. نبودن چنین الگویی، باعث عدم آشنایی کامل و همه‌جانبه با آموزه‌های مورد نظر پیشوایان دین مبین اسلام است و عملاً موجب بسته شدن دست سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان فرهنگی می‌شود. طبیعی است که سیاست‌گذاری ناصحیح و یا برنامه‌ریزی ناقص و یا مخدوش در این حوزه می‌تواند بر کل جامعه تأثیر منفی شگرفی بگذارد.

بدیهی است برای رسیدن به الگوی زندگی اسلامی، باید روایات اسلامی، سیره معصومین و برداشت علمای دین از مبانی خانواده اسلامی را مورد بررسی قرار داد. بنابراین در این پژوهش با برقراری پیوند میان سه عنصر راهبردی خانواده، سبک زندگی و اندیشه اسلامی در تلاشیم تا به هم‌افزایی مفیدی دست‌یابیم.

گروهی از پژوهشگران علوم اجتماعی، خانواده را «گروهی متشکل از افرادی می‌دانند که از طریق پیوند زناشویی، همخونی یا پذیرش با یکدیگر به‌عنوان شوهر، زن، مادر، پدر، برادر، خواهر و فرزند در ارتباط متقابل هستند و فرهنگ مشترکی پدید آورده‌اند و در واحد خاصی زندگی می‌کنند» (ساروخانی، ۱۳۷۰). به اعتقاد برخی نیز واژه خانواده بتدریج بازتعریف شده است تا هر جمعی را در برگیرند که با هم زندگی می‌کنند (ادوارد و دمو^۱، ۱۹۹۱: ۱۰۷).

متا اسپنسر^۲ معتقد است که وسیع‌ترین گروه خانواده، که شخص به آن تعلق دارد، «شبکه خانواده خویشاوندی» یا خویشاوندان نامیده می‌شود. این گروه یا شبکه شامل تمام افرادی است که خود را از طریق خون یا ازدواج به هم وابسته می‌انگارند (اسپنسر، ۱۳۸۳). به نظر ارنست ماور^۳ خانواده صرفاً گروهی از افراد نیست که در کنار هم زندگی می‌کنند؛ بلکه سازمان نگرشها و الگوهایی است که هر خانواده به‌طور مستقل گسترش می‌دهد و خانواده را به‌عنوان یک گروه فرهنگی می‌شناساند (موور^۴، ۱۹۲۷).

اسلام خانواده را گروهی می‌داند متشکل از دو رکن اصلی زن و مرد که در سایه ضابطه‌ای مشروع و الهی در کنار یکدیگر قرار گرفته و بر اثر آن پیوند، دارای شخصیت اجتماعی، حقوقی، معنوی و مدنی شده‌اند (قائم امیری، ۱۳۹۱).

قرآن کریم، خانواده را «آیه‌ای از آیات خداوند»، «پیوندی محکم»، «دژی در مقابل زندگی سراسر فسق و فجور»، «سنت پیامبران الهی» و «عامل تکثیر نسل» معرفی می‌کند و از همسران به‌عنوان «لباس یکدیگر» نام می‌برد (بوجاری و پرچم، ۱۳۹۲). باید دانست مسائل خانواده از دو دیدگاه حقوقی - فقهی و اخلاقی مورد بررسی قرار می‌گیرد. اسلام احکام و قوانین مربوط به خانواده را تحت نفوذ اخلاق می‌داند و به همین منظور، محیط خانواده با حاکمیت حقوق و تکالیف متقابل، و امداد اخلاق و اجرای قوانین تحت تأثیر اخلاق در این کانون مقدس دانسته شده است (زارعی، ۱۳۹۰).

مهدوی کنی با ارائه تعاریف مختلفی از «سبک زندگی» از سوی دانشمندان این حوزه (مهدوی کنی، ۱۳۸۷: ۴۶) نتیجه می‌گیرد که تقریباً در همه تعاریف، دو مفهوم بویژه در نظر گرفته شده است و در واقع هر دو مفهوم نیز به واژه «سبک» بر می‌گردد: اول مفهوم «وحدت» و دوم مفهوم

1 - Edwards & Demo

2 - Metta Spencer

3 - Ernest Mower

4 - Mower

«تمایز»؛ به این معنی که سبک زندگی حاکی از مجموعه عناصری است که کم‌وبیش به‌طور نظام‌مند با هم ارتباط دارد و کل را پدید می‌آورد. همین اتحاد و نظام‌مندی، این کل را از کل‌های دیگر متمایز می‌کند (کاویانی، ۱۳۹۱: ۳۴).

مهدوی کنی در نهایت این تعریف از سبک زندگی را ارائه می‌کند:

الگوی همگرا (کلیت تامی) یا مجموعه منظمی از رفتارهای درونی و بیرونی، وضعهای اجتماعی و داراییهاست که فرد یا گروه بر مبنای پاره‌ای از تمایلات و برتریها (سلیقه) و در تعامل با موقعیت محیطی خود ابداع یا انتخاب می‌کند یا به اختصار، «الگو یا مجموعه نظام‌مند کنشهای برتر» است (مهدوی کنی، ۱۳۸۷: ۷۸).

در بررسی رابطه میان دین و سبک زندگی باید گفت که در فلسفه و برهان به اثبات رسیده است که هیچ عمل آگاهانه و حتی غیرآگاهانه‌ای صورت نمی‌گیرد مگر اینکه به علت‌های طولی خود از نظام ارزشها و نگرشها متصل باشد. پیوند محکمی میان سلسله «عقاید، اخلاق و عمل»، «نگرشها، ارزشها و رفتار»، «شریعت، طریقت، حقیقت» و در یک کلام میان حکمت نظری و حکمت عملی وجود دارد. مرحوم علامه طباطبایی در موارد متعددی از جمله در مقاله‌ای با عنوان رساله‌ای در «عقاید، اخلاق، اعمال» به این بحث پرداخته‌اند (طباطبایی، ۱۳۸۷).

امام خمینی (ره) نیز در بحثی عمیق و عرفانی در چهل حدیث به رابطه طولی افکار، احساسات و رفتار پرداخته‌اند. ایشان معتقدند انسان امری واحد و یکپارچه است. عقاید با مغز سروکار دارد و اخلاق با قلب و رفتار با جوارح و اعضا. تأثیر در هر یک از این مراتب در دیگری منعکس می‌شود (امام خمینی (ره)، ۱۳۹۲: ۳۸۸).

در میان متفکران معاصر بیش از همه استاد مطهری به تفصیل و با زبان ساده و علمی نسبت میان عمل و تفکر را مطرح کرده است. وی در بحث نسبت کار و انسان به علّیت دوطرفه اعتقاد دارد: «انسان کار را تولید می‌کند و متقابلاً کار هم انسان را می‌سازد. آدمی تصور می‌کند اگر به کلامی گوش می‌کند، لزوماً کار کنش‌مندی انجام می‌دهد غافل از اینکه بازی دو طرف دارد. چنین نیست که ما تأثیر می‌گذاریم بلکه تأثیر می‌پذیریم» (مطهری، ۱۳۸۹، ج ۱۲).

مرحوم مطهری در نقد مارکسیسم نیز بحثی با عنوان «پراکسیس» یا «اصالت عمل» را مطرح کرده‌اند.

«برخلاف مارکسیسم که می‌گوید انسان محصول کار تولیدی خودش است و هویتی قبل از کار ندارد در اندیشه اسلامی انسان مقدم بر کار است و کار را تولید می‌کند؛ اما پس از تولید و

عمل، کار نیز انسان را متحول می‌کند و بر او تأثیر می‌گذارد» (مطهری، ۱۳۸۹، ج ۱۳) مرحوم مطهری، رابطه میان عمل و تفکر را در چند کتاب و مقاله دیگر نیز بخوبی مطرح کرده‌اند؛ از جمله ایشان در بحث نسیت اخلاق و عقاید معتقدند با اخلاق نیک، فضای ذهنی برای توحید و معنویت بارور می‌شود و برعکس، توحید نیاز به اخلاق نیک دارد (مطهری، ۱۳۸۹، ج ۱). با این مقدمات می‌توان گفت سبک زندگی اسلامی به این دلیل که «سبک» است به رفتار می‌پردازد و با شناختها و عواطف رابطه مستقیم ندارد؛ ولی به این دلیل که «اسلامی» است، نمی‌تواند با عواطف و شناختها بی‌ارتباط باشد؛ به بیان دیگر سبک زندگی اسلامی نمی‌تواند به نیتها کاری نداشته باشد (کوتیانی، ۱۳۸۸: ۱۸).

تاکنون چندین پژوهش در زمینه نگاه اسلام به خانواده و ویژگیهای خانواده اسلامی انجام شده است که از مهمترین آنها می‌توان به مواردی اشاره کرد که ذیلا آمده است:

جدول ۱: پیشینه پژوهش

ردیف	عنوان و نویسنده	اهداف و سؤالات	روش پژوهش	مهمترین نتایج
۱	رویکرد اسلام به چهار کارکرد مهم خانواده، چراغی کوتیانی (۱۳۸۸)	کشف رویکردهای اصلی اسلام به خانواده	اسنادی، توصیفی - تحلیلی	۱ - رفتارهای جنسی، تدبیری الهی برای پیوند بشر و استمرار نسل است؛ اما باید در چارچوب خانواده و هنجارهای دینی بدان پاسخ داده شود. ۲ - مراقبت و حمایت از نقشهای مهم خانواده به شمار می‌رود. ۳ - اساس زندگی خانوادگی بر مودت و رحمت بنا شده است. ۴ - تعیین جایگاه افراد و توزیع نقشها در خانواده از سوی اسلام برای رسیدن اعضا به خوشبختی این جهانی و آن جهانی (کوتیانی، ۱۳۸۸: ۳۵)
۲	ملازمه تکالیف زوجین و اخلاق مداری در خانواده در منابع اسلامی؛ نعمتی، پیرعلی‌نیا و همکاران (۱۳۹۰)	شناسایی مهمترین تکالیف زوجین از دیدگاه اسلام	اسنادی، توصیفی - تحلیلی	از دید اسلام انتساب سرپرستی خانواده به مرد و واگذاری مدیریت داخلی منزل به زن است. هر یک از این تکالیف کلان، مجموعه وظایفی را در بردارد و با ساختارهای حقوقی ویژه‌ای حمایت می‌شود که بر اساس بیانات معصومین (ع) با توصیه‌های اخلاقمدار متعددی با محوریت اصل «معروف» و «حسن معاشرت» و مصداقهای خوشرفتاری، اکرام همسر و صبر در خانواده ملازمه دارد (نعمتی پیرعلی‌نیا، کاردوانی و وکیلی، ۱۳۹۰: ۲۱۱).
۳	اصول مؤثر در روابط صمیمانه همسران با الگوبرداری از اسوه‌های قرآنی و همسرانی بهشتی؛ آل رسول و محمدخانی (۱۳۹۰)	شناسایی اصول مؤثر در روابط صمیمانه همسران	اسنادی، شناسه‌گذاری و مقوله‌بندی کیفی داده‌ها	راهکار اصلی به‌عنوان سیاست و برنامه کلی حاکم بر زندگی مشترک مطلوب قرآنی توجه به حضور خداوند و کسب رضایت وی است. همچنین نتایج داستانهای قرآنی حاکی است که دقت بسیار در انتخاب کلمات و جملات، جستجو نکردن مقصر در رویارویی با مشکلات و بر کنار ندانستن خود در ایجاد یا تقویت مشکلات، برخورد حکیمانه با خطای همسر و فاش نساختن آن به‌علاوه چاره‌جویی حکیمانه برای حل مشکلات و اتحاد و ارتباط روحی بسیار محکم در پرتوی ایمان و تقوا از جمله این جلوه‌های رفتاری زیبا از سوی زوجین است که بر اساس خدامحوری شکل گرفته است (آل رسول و محمدخانی، ۱۳۹۰: ۱۴۷).
۵	معیار «کفالت» در نکاح؛ ایزدی‌فر (۱۳۸۲)	کشف معیار «کفالت» در نکاح	اسنادی، تحلیل محتوای کیفی	معیار اصلی و رکن اساسی در هم‌نشانی زن و مرد، اسلام و ایمان (سازگاری معرفتی و فکری)، پاکدامنی و اخلاق نیکو است و ملاکهای دیگر مانند اصالت و شرافت خانوادگی، توازن و تناسب جسمی و جنسی، عقل و بلوغ فکری، جمال و زیبایی، علم و سواد به‌عنوان شرط کمال است و در بهتر شدن، دوام و شیرینی زندگی مشترک می‌تواند تأثیر بسزایی داشته باشد (ایزدی‌فر، ۱۳۸۲: ۹).

الگوی جامع خانواده تراز در اندیشه اسلامی

روش پژوهش

این پژوهش بر مبنای روش تحلیل محتوای کیفی صورت گرفته است. روش تحلیل محتوای کیفی با دو رویکرد استقرایی و قیاسی صورت می‌پذیرد که در این پژوهش از رویکرد استقرایی استفاده می‌شود. در این رویکرد، پژوهش بدون چارچوب نظری آغاز می‌شود و به جای اینکه محقق به شمارش متغیرهای از پیش تعیین شده در چارچوب نظری اقدام کند با رویکردی جزء به کل آغاز به شناسایی و استخراج مفاهیم مرتبط با هدف پژوهش و پس از آن طبقه‌بندی این مفاهیم در دل زیرمقولات و مقولات اصلی می‌کند (مایرینگ^۱، ۲۰۰۰). پژوهشگران در این حالت، خود را بر امواج داده‌ها شناور می‌کنند تا شناختی تازه برای آنها به دست آید، بنابراین از طریق استقرا، مقوله‌ها از داده‌ها ظهور می‌یابد (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰).

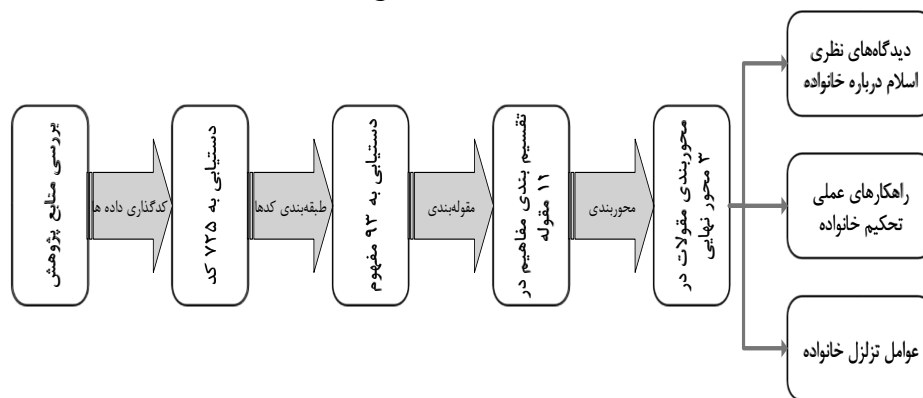
به‌طور اساسی کاهش متن به اعداد در شیوه تحلیل محتوای کمی به دلیل از دست دادن اطلاعات ترکیبی و معنا، اغلب مورد انتقاد قرار گرفته است؛ بنابراین تحلیل محتوای کیفی را می‌توان روش تحقیقی برای تفسیر محتوایی داده‌های متنی از طریق فرایندهای طبقه‌بندی نظام‌مند، شناسه‌بندی و عنوان‌سازی یا طراحی الگوهای شناخته شده دانست. توانایی این روش برای تفسیر معانی پنهان، موجب شده است که پژوهشگران، تحلیل محتوای کیفی را روشی انعطاف‌پذیر بویژه برای داده‌های متنی در نظر بگیرند.

در این پژوهش، کل متون مرتبط با موضوع خانواده در هفت عنوان کتاب (شامل ۲۱ جلد) از جمله «میزان الحکمه» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۷۹) و «تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۷)، اثر آیت‌الله محمدی ری‌شهری، «مفاتیح الحیات» تألیف آیت‌الله جوادی آملی (جوادی آملی، ۱۳۹۱)، «بهشت خانواده ۱ و ۲» (مصطفوی، ۱۳۸۷) اثر سیدجوادی مصطفوی، «خانواده» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۲) و «مطلع عشق» (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۸۷)، شامل بیانات رهبر معظم انقلاب در حوزه مسائل خانوادگی و هم‌چنین جلد چهارم از مجموعه کتابهای «سیره نبوی (زندگی خانوادگی)» (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۳) به‌عنوان جامعه مورد بررسی انتخاب شد. متن این کتابها به‌صورت تمام‌شماری مورد تحلیل و شناسه‌گذاری قرار گرفت. با بررسی دقیق و خط به خط مطالب این کتابها در مرحله اول ۷۲۵ شناسه شناسایی شد که در قدم بعدی، آنها در ۹۳ مفهوم اصلی دسته‌بندی گردید. طی فرایند کاهش داده‌ها این ۹۳ مفهوم در یازده مقوله و نهایتاً در

سه محور اصلی شامل «دیدگاه‌های نظری اسلام درباره خانواده»، «راهکارهای عملی تحکیم خانواده» و «عوامل تزلزل خانواده» طبقه‌بندی شد. این فرایند به استخراج مضمونهای اصلی درباره ویژگیهای خانواده تراز اسلامی و طراحی الگوی آن از دیدگاه اسلام منجر گردید برای جمع‌آوری داده‌ها از روش اسنادی و مطالعه منابع اسلامی استفاده شد. داده‌ها به منظور تجزیه و تحلیل، شناسه‌گذاری و مقوله‌بندی کیفی شده است.

به‌طور کلی میان مفهوم اعتبار و پایایی در پژوهشهای کمی و کیفی تفاوتی هست. میکوت و مورهاوس به‌جای تأکید بر پایایی و روایی، مبحثی با عنوان «امکان اعتماد» طرحهای پژوهشی کیفی را مطرح می‌کنند (ویمر و دومینیک، ۱۳۸۹). در این پژوهش از روش «بازرسی مسیر کسب» اطلاعات استفاده شده که به معنای ثبت مداوم داده‌ها در تحلیل و توضیحات پژوهشگر و روشهای تحلیل است؛ بدین ترتیب پیوسته داده‌های پژوهش ثبت، و یادداشتها نگهداری شد؛ لذا این امکان هست تا دیگران، نتایج تحقیق را با یافته‌ها مقایسه کنند.

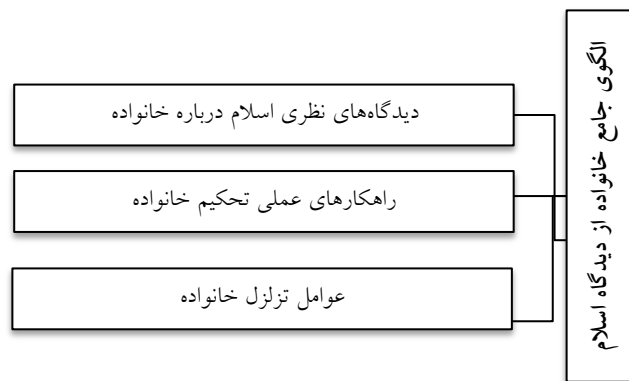
هم‌چنین «صداقت گروه پژوهشی» روش دیگر اعتباربخشی به یافته‌ها بود. این روش فرض می‌کند که اعضای گروه پژوهشی، هنگام تفسیر داده‌های خود، بر صداقت و دقت یکدیگر نظارت دارند. گاه از یک شخص بیرونی خواسته می‌شود تا این فرایند را مشاهده، و در مورد سوگیریها و سوء تعبیرهای احتمالی، هرکجا که لازم شد، سؤال کند. علاوه بر اینها در انتخاب منابع از روش «مثلث‌سازی»^۱ بهره بردیم؛ بدین معنا که از منابع گوناگونی چون «سیره معصومین علیهم السلام»، «روایات دینی» و «آرای علمای مسلمان» برای بررسی موضوع استفاده شده است.

نمودار ۲: روند تحلیل و شناسه‌گذاری داده‌ها

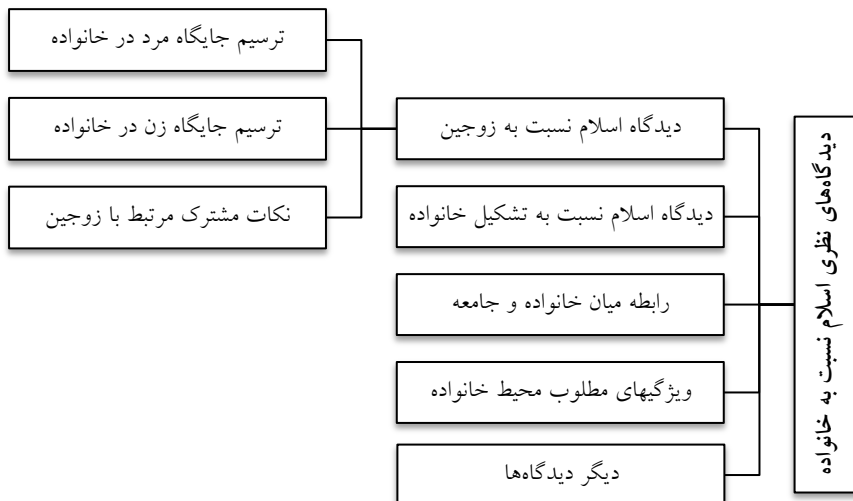
یافته‌ها

توصیه‌های اسلام درباره خانواده را می‌توان در سه دسته کلی جای داد که در نمودار ۳ قابل مشاهده است.

نمودار ۳: الگوی جامع خانواده از دیدگاه اسلام

مباحث مرتبط با دیدگاه‌های نظری اسلام نسبت به خانواده، شامل عناوین دیگری است که در نمودار نمودار ۴ بدان پرداخته شده است.

نمودار ۴: دیدگاه‌های نظری اسلام درباره خانواده

بخش دیدگاه اسلام نسبت به زوجین به سه زیرمجموعه دیگر تقسیم می‌شود که شامل «ترسیم جایگاه مرد در خانواده»، «ترسیم جایگاه زن در خانواده» و هم‌چنین «نکات مشترک مرتبط با زوجین» است. دین مبین اسلام در ترسیم جایگاه مرد، وی را مظهر اعتماد^(۱)، نقطه اتکا در مسائل ظاهری، سرپرست امور خانواده و هم‌چنین در مقام تمنا، طلب و خواهش در برابر زن معرفی می‌کند.

اسلام در ترسیم جایگاه زن در خانواده، وی را امانت الهی، مظهر زیبایی، محبوبیت و بی‌نیازی، مظهر ظرافت و حساسیت و نقطه اتکا در مسائل روحی و معنوی می‌داند و از زن به‌عنوان عنصر اصلی تشکیل خانواده، مدیر داخلی خانه و مظهر انس، آرامش و آرایش معنوی محیط خانواده یاد می‌کند. اسلام هم‌چنین معتقد است که زنان در قیاس با مردان، پیچیدگی بیشتری از نظر ذهنی و عاطفی دارند و نیاز بیشتری به داشتن آرامش و تکیه‌گاه در زندگی احساس می‌کنند. اسلام هم‌چنین اعتقاد دارد که مسئولیتهای خانوادگی زنان، اولویت بیشتری در مقایسه با مسئولیتهای بیرون از منزل آنان دارد.

آموزه‌های اسلامی هم‌چنین مواردی را در زمینه نکات مشترک مرتبط با زوجین مطرح می‌کند؛ از آن جمله می‌توان به عدم فرعیت هیچ‌یک از زوجین، نقش تکمیلی زوجین نسبت به یکدیگر، حقوق برابر آن دو و هم‌چنین وجود تفاوت طبیعی میان زن و مرد در دو بعد توانمندیهای روحی، جسمی و فکری و تفاوت در نوع نگرش به همسر اشاره کرد. در این زمینه اسلام، زوجین را به‌مثابه پوشش یکدیگر معرفی می‌کند.

اسلام ازدواج را نعمت و سرّ الهی معرفی می‌کند و آن را پدیده‌ای اجتناب‌ناپذیر، و تشکیل خانواده را نیاز و گرایشی فطری می‌داند که هدف آن رسیدن به آرامش است. هم‌چنین در چارچوب فکری اسلام، ازدواج، مقدس است و خداوند بیزار از طلاق. اسلام با ایجاد حریمی مقدس و الهی برای تشکیل خانواده و نکوهش جدایی و طلاق با سوء استفاده جنسی از زنان مقابله، و زمینه را برای تقویت خانواده و پیشگیری از فروپاشی آن آماده کرده است.

اسلام خانواده را بنیادیترین نهاد جامعه می‌داند و هر خانواده‌ای را سلولی از پیکره اجتماع توصیف می‌کند. دین ما میان سلامت و اصلاح خانواده با سلامت و اصلاح جامعه رابطه‌ای مستقیم قائل، و داعیه‌دار تأثیر مستقیم آرامش در خانواده بر بهره‌وری در کار است. اسلام

هم‌چنین بر لزوم محترم شمردن قرارداد خانوادگی از سوی زوجین، قانون و جامعه اصرار می‌ورزد.

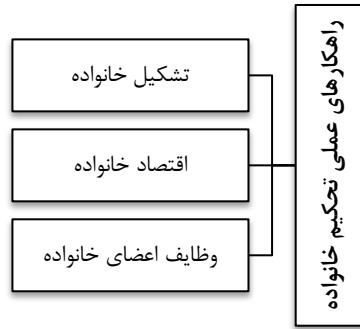
ویژگیهای مطلوب محیط خانواده از دیدگاه اسلام شامل حاکمیت آرامش، تدبیر و عقلانیت، مدارا و ملایمت، رضایت و خرسندی از قضای الهی بر محیط کلی خانواده است. هم‌چنین اسلام بر لزوم وجود شادی و سرزندگی در خانواده تأکید می‌کند و آن را محلی برای تجدید قوای اعضا می‌داند. از دیگر ویژگیهای مطلوب محیط خانوادگی از نظر اسلام می‌توان به وجود دعا و عبادت جمعی در خانواده و گذاشتن بنای زندگی خانوادگی بر آخرتگرایی اشاره کرد. دین ما هم‌چنین بر برقراری نظام حقوق متقابل در خانواده تأکید کرده و ایجاد چنین نظامی را وابسته به شناخت حقوق از سوی اعضا، نفی سلطه زن و مرد نسبت به یکدیگر و عدم سوء استفاده از احکام دینی مرتبط با خانواده دانسته است.

اسلام تدین را رمز ماندگاری خانواده می‌داند و معتقد است بنای خانواده باید بر زیربنای محبت ساخته شود و به اوج رسد. از تقدم اخلاق بر حقوق در خانواده سخن می‌گوید و میان اعتماد و محبت در این نهاد مقدس، رابطه‌ای دوسویه قائل است. دین ما هم‌چنین معتقد است وجود آرامش، شاخصی است که از سلامت خانواده خبر می‌دهد.

هم‌چنین اسلام تأمین غرائز جنسی را پشتوانه تحکیم خانواده می‌داند و آن را صرفاً در چارچوب خانواده مجاز می‌شمرد و بشدت پیروان خود را از تأمین این نیاز بشری در خارج از چارچوب تعریف شده نهی می‌کند.

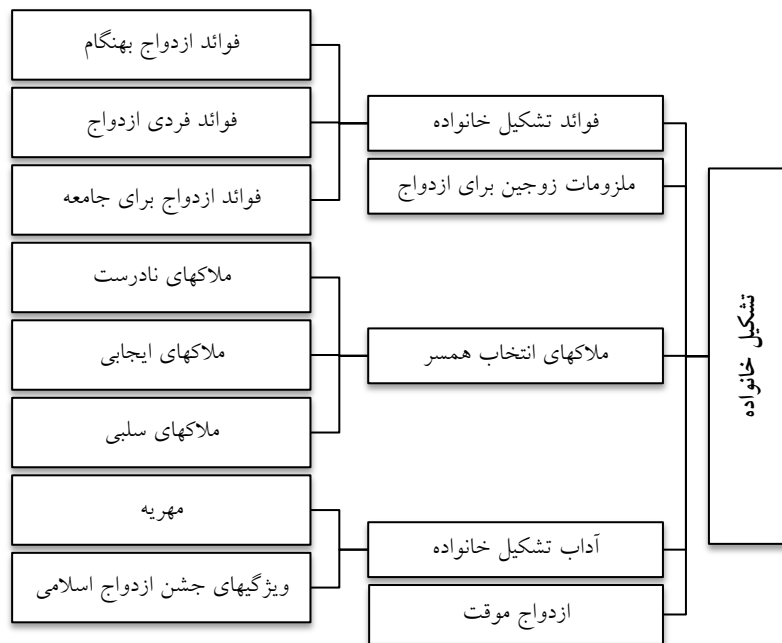
دیدگاه دیگری، که دین پیامبر خاتم صلی الله علیه و آله بر آن تأکید می‌ورزد، رعایت حقوق والدین است. در آموزه‌های دینی ما رعایت حقوق ایشان از سوی فرزندان مهمترین عمل پس از توحید به شمار می‌آید و تأکید بیشتری بر رعایت حقوق مادر صورت گرفته است.

راهکارهای عملی تحکیم خانواده در یک تقسیم‌بندی کلی به سه موضوع اختصاص دارد که هر یک شامل چندین زیرمجموعه است. سرفصل این راهکارها در نمودار ۵ قابل مشاهده است.

نمودار ۵: راهکارهای عملی تحکیم خانواده

عناوین کلی زیرمجموعه‌های مبحث تشکیل خانواده در نمودار ۶ به تصویر کشیده شده است.

نمودار ۶: تشکیل خانواده

با بررسی متون اسلامی، مبحث فواید تشکیل خانواده به سه زیرمجموعه «فواید ازدواج بهنگام»،

«فواید فردی ازدواج» و «فواید ازدواج برای جامعه» تقسیم می‌شود.

اسلام معتقد است که ازدواج بهنگام موجب صمیمیت بیشتر زوجین و در نتیجه ماندگاری بیشتر خانواده، و در نهایت به حفظ ایمان فرد متأهل منجر می‌شود.

از جمله فواید فردی ازدواج می‌توان به کسب آرامش روحی، جسمی و عاطفی، نیکو شدن اخلاق و افزایش جوانمردی، جلب یاری و سرپرستی خداوند، ارضای غرایز بشری، تأمین نیاز زوج‌طلبی انسان و نگهداری از لغزشها اشاره کرد. هم‌چنین در این زمینه به افزایش روزی نیز پرداخته، و تشکیل خانواده مهمترین عامل تکامل فرد خوانده شده است که از طریق رشد روحی، رفتاری و عاطفی اعضا این مهم تأمین می‌شود. دلگرمی به تداوم فعالیت‌های زندگی و تأمین نیازهای اخلاقی و معنوی زوجین از طریق تولید نسل نیز از جمله دیگر مزایای فردی ازدواج از دیدگاه‌های متون دینی است که در نهایت به افزایش اجر عبادات و تقرب الهی منجر می‌شود.

اجرای معقولانه و صحیح این امر مقدس صرفاً به مزایای فردی منجر نمی‌شود؛ بلکه فواید فراوانی نیز برای جامعه در پی دارد. افزایش جمعیت، جلوگیری از فساد اخلاقی و اجتماعی به‌همراه سازندگی جامعه از طریق تحرک اجتماعی و اقتصادی تنها بخشی از این فواید است. هم‌چنین افزایش پیوستگی نسبی و رشته‌های خویشاوندی که باعث در هم تنیدن حقوق و تألیف قلوب می‌شود از جمله دیگر فواید ازدواج برشمرده شده است. شکل‌گیری نهاد خانواده و محروم نشدن جامعه از وجود چنین نهاد مؤثری نیز در زمره مزایای جمعی ازدواج قرار می‌گیرد که در نهایت از طریق حفظ و انتقال فرهنگ و تمدن باعث بقای استقلال جامعه و گسترش آرمان توحید به‌وسیله پرورش فرزندان می‌شود.

بلوغ جسمی، رشد فکری و توان عاقبت‌اندیشی در امور خانواده از جمله ملزومات زوجین برای ازدواج است. هم‌چنین دین ما از ازدواج در وضعیت خردسالی نهی کرده است؛ چراکه آن را مانعی در جهت برقراری انس و الفت میان زوجین می‌داند.

از جمله ملاک‌های نادرست می‌توان به اهمیت دادن به بزرگزادگی و ثروت همسر اشاره کرد. هم‌چنین از در نظر گرفتن زیبایی به‌عنوان تنها عامل تصمیم‌گیری در ازدواج نهی شده و تشکیل خانواده با نیت شهرت‌طلبی، قدرت‌طلبی و خودنمایی نیز مورد انتقاد و اکراه دین اسلام واقع شده است.

ملاکهای ایجابی انتخاب همسر خود به دو دسته ملاکهای مشترک زوجین و ملاکهای اختصاصی هر یک از زوجین تقسیم می‌شود. بخشی از ملاکهای مشترک در زمره ویژگیهای اخلاقی قرار می‌گیرد که شامل دینداری، اخلاق‌مداری، امانتداری، نجابت، صلاحیت و شرافت است. داشتن خانواده شایسته نیز از جمله این موارد است.

بخش دیگری از این ملاکهای مشترک به آمادگیهای فرد بر می‌گردد که شامل شعور اجتماعی، علاقه‌مندی به ازدواج و مسئولیت‌پذیری می‌شود. دسته پایانی ملاکهای مشترک نیز به تواناییها و مهارتهای فردی اشاره دارد و تدبیر، توانایی مدیریت اقتصادی و فرهنگی و توان همسر داری را شامل می‌شود.

در بررسی ملاکهای اختصاصی برای مردان به‌منظور انتخاب همسر به مواردی چون مهربانی، زیبایی، زایایی، باکره بودن و داشتن هوش و استعداد زیاد و مهریه کم برمی‌خوریم. اگر بخواهیم موارد زیرمجموعه ملاکهای سلبی انتخاب همسر را نام ببریم، می‌توانیم به شهوت‌پرستی، حماقت و فسق اشاره کنیم. هم‌چنین در اسلام توصیه شده است از ازدواج با خویشاوندان بسیار نزدیک پرهیز شود. به مردان توصیه شده است که از زن بد تربیت‌شده دوری کنند و زنان نیز از مرد شرابخوار بر حذر داشته شده‌اند.

مباحث در زمینه آداب اسلامی تشکیل خانواده را می‌توان در دو دسته «آداب مهریه» و «ویژگیهای جشن ازدواج» جای داد.

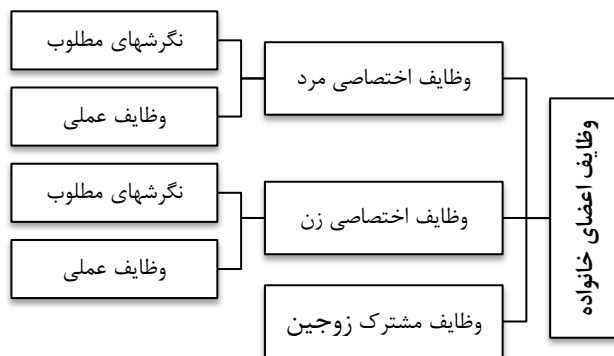
مهریه در اسلام نشان صداقت مرد در علاقه‌مندی به همسر، و بدین ترتیب عاملی است برای تحکیم پیوند خانواده.

اسلام درباره جشن ازدواج نیز چارچوب راهنمایی را مشخص، و نوع اجرای آن را به اختیار زوجین و خانواده‌ها واگذار کرده است که رعایت سادگی و کم‌هزینه بودن جشن ازدواج، اسراف نکردن و رعایت وضع مالی دیگران از آن جمله است. وجود شادی و نشاط در جشن عروسی و برگزاری علنی آن در عین رعایت حدود شرعی و هم‌چنین برگزاری آن در مسجد و در ماه رمضان و روز جمعه از دیگر آموزه‌های اسلامی است. هم‌چنین به ولیمه دادن در روز و دعوت از مستمندان برای شرکت در آن توصیه، و برگزاری آداب زفاف در شب، مستحب خوانده شده است. به‌علاوه ادای برخی رفتار عبادی نیز در شب عروسی مورد تشویق دین قرار

گرفته است.

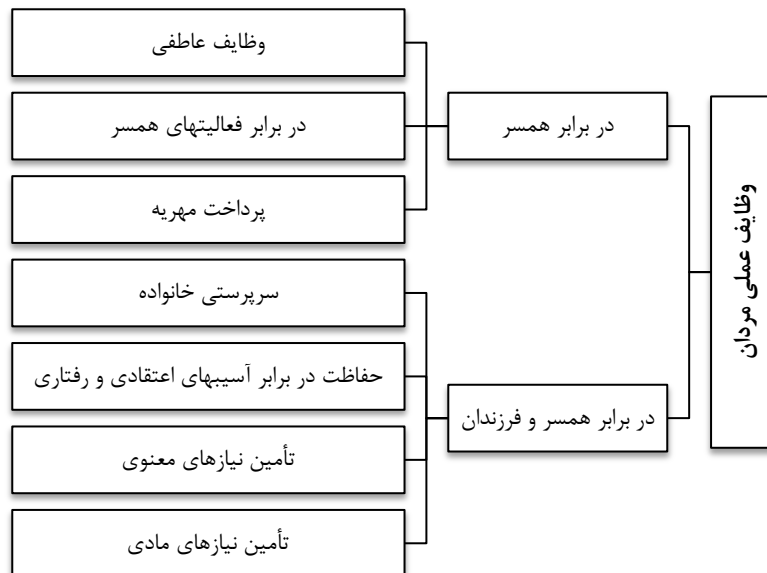
در اسلام، اصل بر ازدواج دائم است؛ با این حال سازوکاری با عنوان ازدواج موقت تعریف شده است تا در موقعیتهای خاص مورد استفاده مسلمانان قرار گیرد. این موقعیت خاص شامل عدم دسترسی به همسر دائم و هم‌چنین ناتوانی در ازدواج دائم است.

دین ما به مسلمین توصیه کرده است که سادگی را در همه مراحل زندگی رعایت کنند و در این زمینه بیشتر بر رعایت سادگی در برهه ابتدایی زندگی مشترک تأکید کرده است. هم‌چنین از آنان خواسته است به میزان کفایت، راحتی و بدون نیاز به دیگران در این کارها توقف، و در حد عامه مردم جامعه زندگی کنند. هم‌چنین خداوند از زوجین خواسته است طوری رفتار کنند که باعث ترجیح هرچه بیشتر مسائل معنوی ازدواج بر مسائل مادی آن شوند. آموزه‌های دین اسلام درباره وظایف اعضای خانواده در نمودار ۷ به تصویر درآمده است.

نمودار ۷: وظایف اعضای خانواده

در اسلام به مردان توصیه شده است خود را صاحب اختیار مطلق زنان ندانند و هم‌چنین وی را به شکل امانت الهی و مایه انس، آرامش و همدلی ببینند. وظایف عملی مرد در دو دسته «رفتارها در برابر همسر» و «رفتارها در برابر همسر و فرزندان» طبقه‌بندی شده که هر یک دارای زیرمجموعه‌هایی است:

نمودار ۸: وظایف عملی مردان

محبت به همسر، تکریم وی، توجه و حمایت از او و عدم غفلت از حال همسر، به علاوه گفتگو و خوشرفتاری با وی و رعایت میل او از جمله وظایف عاطفی مرد در برابر همسر است. هم چنین جلب رضایت همسر از سوی مرد خانواده، مستحب و خدایسندانه دانسته شده است. به مردان توصیه شده است از واگذاری کارهای سنگین به همسرانشان پرهیز کنند؛ به آنان در کارهای منزل کمک، و کار زنان را در خانه تکریم، و در برابر این زحمات از ایشان تشکر کنند. هم چنین به مردان توصیه شده است در حد اقتضای وضع زندگی خانوادگی، مانع فعالیتهای اجتماعی همسرانشان نشوند. نفی سلطه و بهره‌برداری اقتصادی از زنان نیز دیگر توصیه اسلام به مردان در برابر کار بانوان است.

پاسداری از خانه و خانواده، خدمتگزاری به اهل منزل و ایفای نقش تدارک‌کنندگی برای ایشان و در نهایت مدیریت خانواده از جمله مواردی است که زیرمجموعه عنوان سرپرستی خانواده می‌گنجد.

حمایت از خانواده در برابر آسیبهای عقیدتی و رفتاری نیز وظیفه‌ای دیگر است. مهربانی،

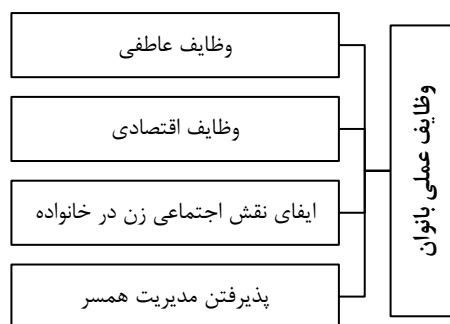
خوش اخلاقی و تعامل با اعضا، شاد کردن ایشان و سهم کردن اعضای خانواده در نعمت‌ها و خوشیها، پرهیز از وارد کردن مشکلات خارجی به فضای خانه و اختصاص دادن ساعاتی ویژه همسر و فرزندان از جمله وظایف مرد در تأمین نیازهای معنوی همسر و فرزندان است.

دین اسلام همان‌طور که مردان را سرپرست و مدیر خانه قرار داده، تأمین نیازهای مادی اعضای خانواده را نیز بر دوش آنها نهاده است. در حوزه درآمدها می‌توان به کسب روزی حلال برای خانواده اشاره کرد و در حوزه هزینه‌ها به میانه‌روی در خرج کردن، ایجاد گشایش مادی برای اعضا در حد توان و آغاز انفاق مالی از خانواده پرداخت.

در اسلام به زنان توصیه شده است برای ایفای هرچه بهتر نقش خود در خانواده به ذخارف دنیوی و این‌گونه مسائل توجه و تمرکز نکنند. هم‌چنین قدر شوهر مؤمن و انقلابی را دانستن به‌عنوان یکی دیگر از ویژگیهای مثبت زن مسلمان در خانواده ذکر شده است. علاوه بر اینها به زنان گفته شده است به اجر الهی به دلیل حسن التبعل (نیکو شوهرداری کردن) امیدوار باشند.

وظایف عملی زنان در خانواده را می‌توان به چهار دسته تقسیم کرد که در نمودار ۹ قابل

مشاهده است:

نمودار ۹: وظایف عملی بانوان

از جمله وظایف عاطفی زنان در خانواده می‌توان به مواردی چون جلب رضایت شوهر، خوشرویی با وی، ذکر خوبیهای همسر و سخت نگرفتن بر او اشاره کرد. هم‌چنین به بانوان

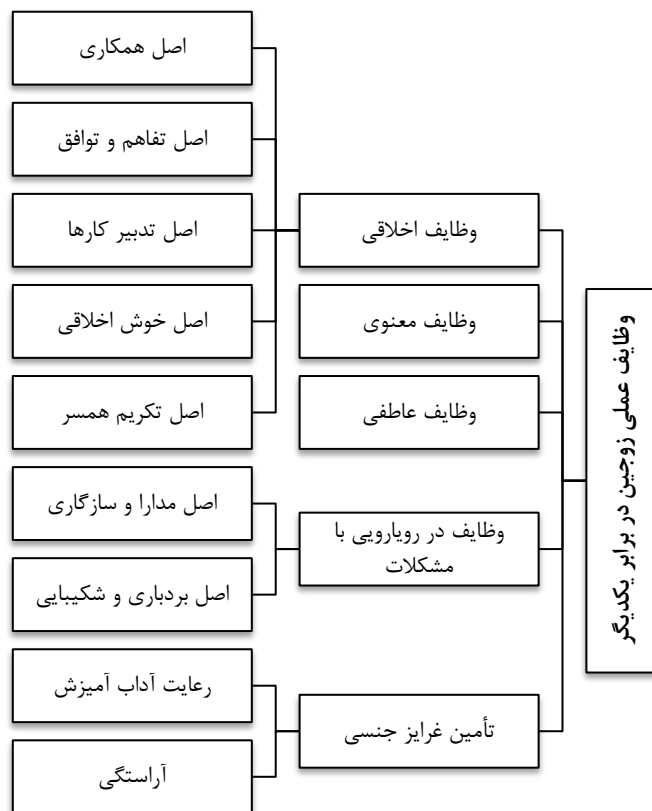
توصیه شده است به نیازهای همسرشان توجه کنند و در ارضای این نیازها تلاش لازم را انجام دهند. به علاوه، زنان در اسلام به عنوان مدیر فضای خانواده و روحیات اعضا تعریف شده اند و وظیفه دارند محیط خانه را به فضایی آرام و آسوده برای اعضا تبدیل کنند.

هم چنین به بانوان توصیه شده است با حفظ اولویت مسئولیتهای خانوادگی در فعالیتهای اجتماعی حضور داشته باشند. به علاوه تشویق و حمایت عملی از فعالیتهای اجتماعی همسر و فرزندان به عنوان مهمترین کار بانوان تعریف شده است.

از جمله وظایف مهم بانوان در خانواده، پذیرفتن مدیریت همسر بر خانواده است که در دو بعد پیروی از همسر و کسب اجازه از وی مطرح شده است. به بانوان توصیه شده است در کارهای مشروع و در آنچه در زمره حقوق مردان است از همسرشان پیروی کنند.

داشتن حس احترام قلبی به همسر، شریک دانستن وی در سرنوشت خویشتن، داشتن احساس وظیفه در خانواده و در نظر گرفتن توأمان مسئولیتهای خانوادگی در کنار نعمت های آن از این جمله است. در دین ما هم چنین ایده آل گرایی در خانواده، مذموم شمرده می شود و از زوجین خواسته شده است در برابر خواست الهی راضی و خشنود باشند. لزوم توجه به عظمت نعمت ازدواج و پرهیز از تنوع طلبی در این زمینه از دیگر دیدگاه های مطلوب اسلامی در خانواده است.

وظایف عملی زوجین به پنج دسته کلی تقسیم می شود که در نمودار ۱۰ به تصویر کشیده شده است.

نمودار ۱۰: وظایف عملی زوجین در برابر یکدیگر

- وظایف اخلاقی زوجین در برابر یکدیگر شامل پنج اصل مهم «همکاری»، «تفاهم و توافق»، «تدبیر کارها»، «خوش اخلاقی» و «تکریم همسر» است.

- در سبک زندگی اسلامی، بندگی وجه مشترک زوجین و هدف زندگی تعریف می‌شود. در همین راستا متأهلان موظفند برای در راه خدا نگهداشتن اعضای خانواده تلاش کنند. از دیگر مسئولیتهای معنوی زوجین در برابر یکدیگر رقابت برای برتری در تقوا است به شکلی که خانواده به محلی برای مسابقه معنوی تبدیل شود و زوجین از یکدیگر در این زمینه پیشی بگیرند. شکر نعمت ازدواج نیز یکی دیگر از این وظایف است که باید در سه بعد زبانی، قلبی و عملی صورت پذیرد. در اسلام شکر عملی نعمت ازدواج نیز رعایت اخلاق و حکمت در خانواده تعریف شده است.

- اسلام در زمینه راهکارهای دستیابی به حاکم کردن مودت و رحمت بر زندگی به سه

راهکار جلب اعتماد همسر، محبت‌ورزی و نهي از خشونت اشاره کرده است. در زمينه محبت‌ورزی، اسلام معتقد است که زوجين برای حفظ و تداوم محبت باید دو عنصر تلاش و ابتکار را به کار بگیرند. علاوه بر اينها محبت به همسر در اسلام نشانه ايمان خوانده شده و بر این نکته تأکید شده است که محبت به همسر نباید موجب غفلت از خدا و ارزشهای اسلامی شود و عمل به خواست همسر از عمل به احکام دين پيشی بگیرد.

اسلام در زمينه وظايف زوجين در رویارویی با مشکلات به رعایت دو اصل مهم «مدارا و سازگاری» و «شکيبایی و بردباری» تأکید می‌کند. اسلام به زوجين توصیه کرده است در مسائل اقتصادی و در روابط با یکدیگر، مدارا و سازگاری را پيشه کنند. البته در صورتی که هر یک از همسران ببینند که سازگاریشان باعث ترک حق، زیر پا گذاشتن حدود الهی و گستاخی و مرزشکني بیشتر می‌شود مجاز به ادامه این روند نیستند و می‌توانند راه حل تنبیهی مناسبی را در پيش گیرند.

زوجين باید در صورت وجود مشکل در خانواده سعی کنند تا عيوب قابل رفع را برطرف، و در برابر عيوب غير قابل رفع سازگاری پيشه کنند. هم‌چنين به دخالت دیگران در زندگی اعتنایی نکنند و مشکلات خانواده را در درون این نهاد مقدس حل کنند و نگذارند افرادی از بیرون خانواده متوجه وجود چنین اختلافاتی شوند.

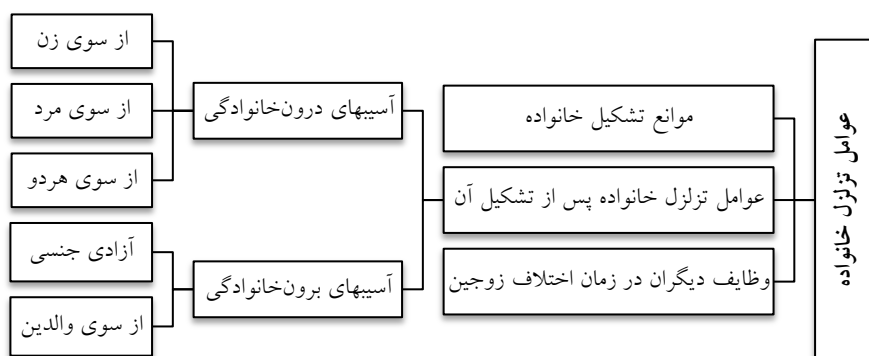
- توصیه‌های اسلامی در زمينه تأمین نیاز جنسی را می‌توان در دو دسته «رعایت آداب آمیزش» و «رعایت آراستگی» جای داد. آداب آمیزش از دیدگاه اسلام را به دو بخش آداب سلبی و آداب ایجابی تقسیم کرده‌ایم. در آداب ایجابی آمده است که آمیزش باید پنهانی صورت گیرد؛ با ذکر و دعا همراه باشد و از روی میل شدید انجام شود. هم‌چنين بر بازی پيش از مجامعت تأکید، و به مردان توصیه شده است تا هنگام ارضای نیاز همسرشان به آمیزش ادامه دهند. وضو گرفتن برای آمیزش دوباره و استحباب آمیزش در روز جمعه نیز از دیگر آداب ایجابی به شمار می‌رود.

از جمله آداب سلبی آمیزش نیز می‌توان به مواردی چون نهي از نقل آن برای دیگران، نهي از آمیزش به هوس همسری دیگر، زیاده‌روی در این عمل و آمیزش روبه‌قبله اشاره کرد. از جمله نکات بهداشتی در این زمينه نیز می‌توان به نهي از آمیزش با معده و مثانه پر و آمیزش در زمان

قاعدگی زنان پرداخت. فخرفروشی به فراوانی جماع و آمیزش هنگام اعتکاف در مسجد نیز از دیگر مواردی است که ذیل این عنوان می‌گنجد. هم‌چنین به کار بردن عطر، رعایت پاکیزگی، پیرایش و آرایش وظایفی است که در دسته «رعایت آراستگی» جای می‌گیرد.

اسلام به مؤمنان دستور داده است که گزینه جنسی خود را صرفاً در درون خانواده به کار گیرند و آنان از ارضای این نیازشان در خارج از خانواده بشدت نهی شده‌اند. به همسران توصیه شده است که در خلوت با همسر، حیا را کنار گذارند و زمینه راحتی وی را در این زمینه فراهم کنند تا این گزینه در درون خانواده از همه راه‌های ممکن از جمله چشم و زبان و دل، اشباع شود.

اسلام علاوه بر ارائه دیدگاه‌های نظری درباره خانواده و ارائه راهکارهای عملی تحکیم آن به ذکر عوامل تزلزل این نهاد مقدس پرداخته است. این موارد در نمودار ۱۱ به تصویر کشیده شده است.

نمودار ۱۱: عوامل تزلزل خانواده

موانع تشکیل خانواده در متون دینی ما به دو دسته مسئولیت‌گریزی جوانان و تشریفات بیجا تقسیم می‌شود که در سه بعد مهریه، جهیزیه و جشن ازدواج مطرح شده است.

- عوامل تزلزل خانواده پس از تشکیل آن

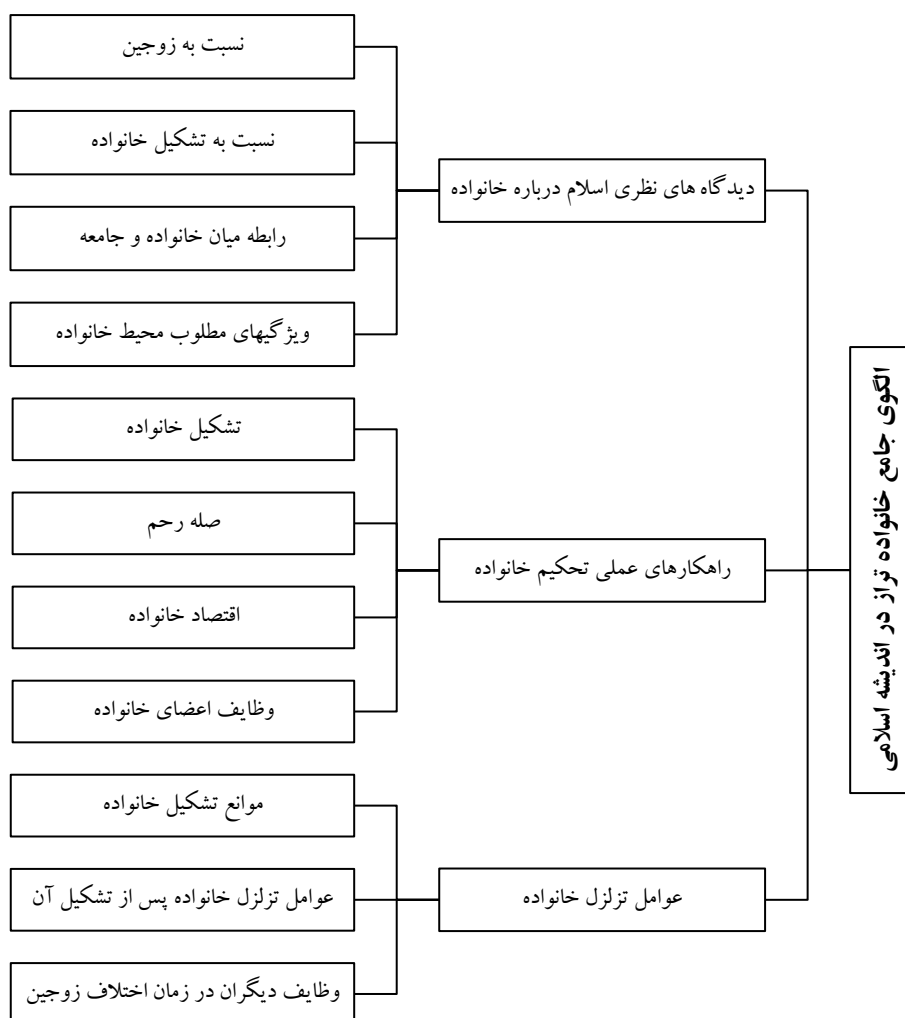
منت نهادن بر شوهر در زمینه ثروت و موقعیت خانوادگی به‌علاوه مکلف کردن وی بر آنچه در توان او نیست از جمله خطاهایی است که ممکن است از سوی زن خانواده سر بزنند. تهمت زدن، سوء تدبیر، غیرت‌ورزی نابجا و کتک زدن همسر نیز در زمره آسیب‌های خانواده از

سوی مرد خانواده است.

زورگویی، توقعات و تقیدات بیجا، بی‌محبتی به همسر، خرج تراشیهای زیانبار، بگومگوهای زائد و ایرادگیریها و دلخوریهای بی‌مورد نیز مواردی است که به زن یا مرد اختصاص ندارد و ممکن است از سوی هر دو سر بزند. هم‌چنین ازدواج با انگیزه‌ها و معیارهای غیر ارزشی نیز در این مجموعه قرار می‌گیرد.

آسیبهای برون‌خانوادگی را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: دسته‌ای که به فرهنگ جامعه بر می‌گردد و بر خانواده‌ها تحمیل می‌شود و دسته‌ای دیگر که از والدین و خانواده‌های زوجین نشأت می‌گیرد. تحمیل پیوند زناشویی به زوجین، دخالت در زندگی آنان، تزویج فرزندان پیش از رشد عقلی ایشان، حسادت و تکبر در برابر خانواده همسر و عدم تکریم عروس یا داماد خانواده از جمله مواردی است که در زمره آسیبهای خانواده از سوی والدین و خانواده‌های زوجین قرار می‌گیرد. به این فهرست می‌توان تحمیل مهریه فراوان از سوی والدین را نیز اضافه کرد که در متون دینی عاملی در جهت کینه‌افکنی معرفی شده است. از جمله آسیبهای برون‌خانوادگی، که از فرهنگ نامطلوب جامعه نشأت می‌گیرد، نیز می‌توان به از بین رفتن حجاب در جامعه و آزادی جنسی اشاره کرد که عاملی در جهت از بین رفتن استحکام خانواده‌ها ارزیابی می‌شود.

به مؤمنان توصیه شده است که در زمان بروز اختلاف میان زوجین دست روی دست نگذارند و از طریق حکمیت این مشکل را حل کنند. داشتن اراده اصلاح، عقل و درایت از جمله معیارهای حکمین است. هم‌چنین به‌منظور جلب اعتماد زوجین و برقراری شرایط برابر میان آن دو بهتر است یکی از حکم‌ها از خاندان زن و دیگری از خاندان مرد انتخاب شود. سه محور اصلی به دست آمده از پژوهش به همراه یازده زیر مقوله آن در نمودار ۱۲ به تصویر کشیده شده است.

نمودار ۱۲: الگوی جامع خانواده تراز در اندیشه اسلامی

مرور این الگو نشان می‌دهد که اسلام به تمامی اجزا و عناصر مرتبط با خانواده توجه دارد و هیچ عنصری را از قلم نینداخته است. در محور دیدگاه‌های نظری، علاوه بر توجه ویژه به متن خانواده به رابطه میان خانواده با جامعه نیز توجه شده است. در واقع خانواده به عنوان کانون این دیدگاه‌ها در نظر گرفته شده اما از محیط پیرامونی آن غفلت نشده است. در محور راهکارهای عملی تحکیم خانواده، کاربردیترین مقولات در این عرصه مورد عنایت قرار گرفته به شکلی که

هیچ عنصر دیگری فراموش نشده است. هم‌چنین مقوله‌بندی این راهکارها باعث تبیین بهتر موضوع شده است. در محور عوامل تزلزل خانواده نیز موانع تشکیل خانواده به عنوان یکی از این عوامل در نظر گرفته شده است. هم‌چنین عوامل تزلزل این نهاد مقدس پس از تشکیل آن نیز بررسی، و در نهایت به وظایف دیگران در زمان اختلاف میان زوجین پرداخته شده است. ملاحظه می‌شود که این الگو از ابعاد گوناگون، جامعیت قابل توجهی دارد به گونه‌ای که شاید نتوان مقوله مهم دیگری را بدان افزود.

این الگو از سویی به نقش زوجین به عنوان کانون اصلی خانواده توجه کرده؛ اما از نقش فرزندان و دیگر افراد جامعه غافل نشده است. از سوی دیگر نهاد خانواده را به عنوان اصل در نظر گرفته اما از تأثیر محیط پیرامونی بر آن غفلت نکرده است. هم‌چنین نه تنها خانواده را در زمان تشکیل آن بررسی کرده که به عوامل مؤثر بر آن قبل از ازدواج نیز توجه کرده است.

بحث و نتیجه‌گیری

بررسی متون و روایات اسلامی در موضوع خانواده نشان می‌دهد که راهکارهای عملی تحکیم خانواده از دیدگاه اسلام، بیشترین حجم مطالب را به خود اختصاص داده است. هم‌چنین اسلام بر تشکیل خانواده تمرکز ویژه‌ای دارد به گونه‌ای که این امر در هر سه وجه الگو، بخشی را به خود اختصاص داده است. نکته قابل توجه دیگر در این زمینه، این است که ملاکهای انتخاب همسر از دید اسلام به سه حوزه اخلاق، مهارتها و آمادگیها بر می‌گردد و بیش از همه بر حوزه اخلاق تأکید شده است.

از سوی دیگر اسلام، سن مشخصی را برای ازدواج تعیین نکرده است. در واقع ملاک دین ما برای زمان مناسب ازدواج از جنس «سن» نیست. متر و معیار دین ما در این زمینه رسیدن به بلوغ جسمی، رشد فکری و توان عاقبت‌اندیشی در کارهای خانواده است.

اندیشه اسلامی در بررسی دو مقوله خانواده و جامعه به رابطه دوسویه و مستقیم میان این دو معتقد است. از دیدگاه اسلام، هرچقدر خانواده مستحکم‌تر باشد، جامعه‌ای سالمتر و با استقلال فرهنگی و اقتصادی بیشتری خواهیم داشت و هرچقدر جامعه، اسلامی‌تر باشد خانواده مستحکم‌تر خواهد بود. متون اسلامی هم‌چنین میان آزادی جنسی در جامعه و فروپاشی خانواده رابطه‌ای مستقیم قائل است.

در ارزیابی نگاه دین خاتم به مقوله اقتصاد نیز به نظر می‌رسد که پرداختن به اقتصاد در خانواده اسلامی، صرفاً جنبه ابزاری دارد و به هیچ وجه هدف به‌شمار نمی‌رود. به همین دلیل، متون دینی ما از تجمل و چشم و هم‌چشمی در خانواده منع می‌کنند. نکته جالب توجه دیگر این است که اگر اقتصاد خانواده را به دو بخش درآمدها و هزینه‌ها جدا کنیم، زنان در بخش نخست آن، هیچ‌گونه وظیفه حقوقی ندارند؛ این در حالی است که بانوان در بخش مدیریت هزینه‌های خانواده دارای وظایف مهم و تأثیرگذاری هستند.

وظایف واگذار شده از سوی اسلام به زوجین به‌گونه‌ای است که در اغلب موارد با خودساختگی دینی و تهذیب نفس در فرد نهادینه می‌شود به‌گونه‌ای که قاطعانه می‌توان نتیجه گرفت که خودساختگی مذهبی زوجین، موفقیت و ماندگاری زندگی مشترکشان را تضمین می‌کند؛ با وجود این بررسی متون دینی نشان می‌دهد که برخی وظایف اخلاقی در استحکام روابط خانوادگی نقش ویژه‌تری ایفا می‌کند. چهار ویژگی «محبت به اعضای خانواده»، «احترام به ایشان»، «مهارت برقراری آرامش در خانواده» و «سازگاری و مدارا»، مهمترین وظایف زوجین و فرزندان برای تحکیم روابط خانوادگی ارزیابی می‌شود.

در بررسی نگاه دین به مقوله محبت در خانواده نیز باید گفت که اسلام به هر آنچه موجب افزایش محبت در خانواده شود امر کرده است و از هر چیزی که آن را از بین می‌برد بشدت نهی کرده است. تنها محدودیتی که بر سر راه محبت به همسر و فرزندان قرار می‌گیرد، این است که این محبت، موجب غفلت از خدا و ارزشهای اسلامی شود.

دیدگاه اسلام در زمینه رفع غرایز جنسی از مهمترین موضوعات در متون اسلامی در حوزه خانواده است و این قسم از مطالب حجم زیادی از متون را به خود اختصاص می‌دهد. ارضای نیاز جنسی در تفکر اسلامی، آن‌قدر مهم و اساسی است که حتی متون دینی برای موقعیت‌های خاص و ویژه‌ای چون عدم دسترسی به همسر یا ناتوانی در ازدواج نیز راهکار ویژه‌ای برای حل آن در قالب ازدواج موقت ارائه کرده است. نکته مهم دیگر در این موضوع، نهی از اهمیت دادن بیش از حد به این غریزه است. در واقع در این زمینه نیز باید اعتدال مبنا قرار بگیرد.

ارضای این نیاز محرز بشری، باید صرفاً در چارچوب خانواده صورت بگیرد. هم‌چنین می‌توان نتیجه گرفت که تأکید دین بر تأمین حداکثری غرایز جنسی در چارچوب خانواده و تحریک حداقلی آن در جامعه است. بدیهی است که چنین عملکردی باعث تحکیم خانواده از درون و رفع تهدیدهای بیرونی می‌شود؛ با این نگاه، وجود غریزه جنسی در بشر به سرمایه‌ای در جهت تحکیم

خانواده تبدیل می‌شود.

یکی از نکات بسیار مهم تعمیم پیوند میان دنیا و آخرت به مسائل خانوادگی است. در همین راستا، وظایف حقوقی و اخلاقی خانوادگی، لذات مادی و حتی جنسی ازدواج، مقدس و همراه با پاداش معنوی و اخروی معرفی شده است؛ با این نگاه، تشکیل خانواده و اجرای وظایف خانوادگی در راستای هدف آفرینش قرار می‌گیرد و کسب لذات مادی از این طریق، نه تنها با لذات معنوی و اخروی تناقضی ندارند بلکه به آن کمک می‌کند.

یافته‌های مقاله در عین پرداختن به جزئیات، بسیار جامع است به طوری که یافته‌های این پژوهش از دیدگاه‌های نظری اسلام در موضوع خانواده تا توصیف دقیق و جداشده وظایف اعضای خانواده را در بر می‌گیرد در حالی که اکثر قریب به اتفاق پژوهش‌های پیشین در موضوع خانواده، تنها به یکی از دو موضوع دیدگاه‌های نظری و یا راهکارهای عملی اسلام در باب خانواده پرداخته‌اند. استفاده از منابع گسترده و چندبعدی، مزیت دیگر این پژوهش نسبت به پژوهش‌های سابق است؛ منابعی که سیره معصومین علیهم‌السلام، روایات دینی و آرای علمای مسلمان را در بر دارد و این نکته باعث جامعیت نتایج پژوهش شده است؛ این در حالی است که در اغلب پژوهش‌های پیشین از منابعی با تعداد کمتر استفاده شده و بررسیها صرفاً در یک بعد صورت گرفته است.

هم‌چنین غالب پژوهش‌های گذشته، خانواده را محدود به رفتار عملی میان زوجین، آن‌هم در موقعیت پس از ازدواج فرض کرده و درباره دیگر مسائل مهم این نهاد کلیدی، یافته قابل‌اعتنایی ارائه نکرده است. مسائل مهمی چون توصیه‌های اسلام درباره وظایف والدین زوجین، اقتصاد خانواده، موارد مرتبط با تشکیل خانواده، همچون ویژگی‌های جشن ازدواج اسلامی و ملاک‌های انتخاب همسر، ویژگی‌های محیط مطلوب حاکم بر خانواده، موانع تشکیل خانواده و آسیب‌های خانواده در پژوهش‌های گذشته مسکوت مانده، و این پژوهش با پرداختن به این موارد، افق گسترده‌تری از مبانی خانواده تراز اسلامی را پیش روی مخاطبان قرار داده است.

بر اساس تحلیل یافته‌ها پیشنهادهایی به شرح ذیل ارائه می‌شود:

به علت کم‌کاری در حوزه شناسایی و تعریف نقش‌های اجتماعی در نظام خانواده، باید پژوهش‌های مرتبطی در این حوزه صورت بگیرد و خانواده از دیدگاه‌های گوناگونی چون روانشناسی، جامعه‌شناسی، فقه و حقوق و دیگر حوزه‌های مرتبط واکاوی، و نهایتاً حقوق و تکالیف اعضای خانواده به گونه‌ای متوازن و مبتنی بر ارزش‌های اسلامی و بر اساس این نقش‌ها مشخص شود.

ریشه‌یابی صحیح و اصولی علت‌های گسست فرهنگی بین نسلها و شناسایی علت پدید آمدن خانواده‌های هسته‌ای از طریق تحقیقات جامع و عمیق می‌تواند کمک بزرگی برای بازگشت به خانواده‌های گسترده و انتقال آیینهای سنتی و ارزشی از این طریق باشد.

بررسی علت‌های افزایش ناهنجاریهای فرهنگی و اخلاقی بین اعضای خانواده و آسیب‌شناسی افزایش آمار طلاق در جامعه و ارائه راهکارهای مناسب به منظور رفع آن از طریق تعریف و اجرای پژوهشهایی در این زمینه می‌تواند کمک بزرگی در جهت تحکیم نهاد خانواده باشد.

افزایش سواد رسانه‌ای اعضای جامعه در زمینه چگونگی آسیب رساندن برخی پیامهای رسانه‌ای به نهاد خانواده به همراه چگونگی رویارویی با این پیامها به تحکیم خانواده کمک بزرگی خواهد بود؛ بدین منظور پیشنهاد می‌شود که اصول و روشهای این رسانه‌ها به منظور تخریب خانواده به همراه چگونگی رویارویی با آنها از طریق فعالیتهای پژوهشی شناسایی شود و در اختیار مدیران و تصمیم‌گیران سازمانهای رسانه‌ای قرار بگیرد.

ترویج الگوی خانواده اسلامی در قالبهای گوناگون رسانه‌ای چون فیلم و سریال، پویانمایی، تئاتر و نمایش، ماهنگ و پادکست و هم‌چنین سرود و موسیقی تأثیر گسترده و عمیقی را بر آحاد جامعه می‌گذارد.

به‌منظور ترویج سادگی و پرهیز از تشریفات در زمینه تشکیل خانواده و ازدواج، نمایش آداب و رسوم قومیتها در محصولات نمایشی که به لحاظ بصری نیز زیبا است، پیشنهاد می‌شود.

وجود گره‌های اندیشه‌ای در ذهن مخاطبان در زمینه برخی احکام خانواده، مانند تعدد زوجات یا ازدواج موقت مانعی بر سر ترویج این احکام مسلم دینی است؛ لذا ابتدا باید این گره‌ها را باز کرد و سپس به ترویج چنین احکامی پرداخت. نمایش الگو چندهمسری غیر رسمی در خانواده غربی و مقایسه آن با الگوی تعدد زوجات در محصولات نمایشی یکی از راهکارهای گشودن این تنگنای ذهنی است. هم‌چنین استفاده از سریال‌های تاریخی محمل مناسبی برای نمایش چنین روابطی است.

برخی از وظایف زوجین در خانواده به دلیل رعایت فقه رسانه، امکان نمایشی شدن ندارد. خودآرایی و تیرج زن در حضور شوهر و یا ابراز برخی از گونه‌های محبت میان زوجین در این دسته جای می‌گیرد. در این مواقع استفاده از قالبهای انیمیشن و پویانمایی می‌تواند کمک به ارائه الگوی صحیح خانواده به سبک زندگی اسلامی باشد.

با بررسی روند تغییر خانواده در غرب، متوجه سیر سریع این تحول به سمت فروپاشی خانواده

طی چند دهه اخیر می‌شویم؛ این در حالی است که خانواده در کشور ما در حال تغییر و پیروی از الگویی است که غرب طی کرده است و با این روند در چند سال آینده نهاد خانواده در کشور ما دچار مشکلات بیشتری خواهد شد؛ لذا تحقیقات مستند تاریخی درباره سیر سریع فروپاشی خانواده در غرب و ارائه فهم عمیق تاریخی به مخاطبان از طریق ساخت مستندهایی در این زمینه می‌تواند نهایت کار را به آنان نمایش دهد و تلنگری باشد در جهت پرهیز از زندگی خانوادگی به شیوه مدرن.

پرداختن صرف به خانواده مطلوب اسلامی، نمی‌تواند به‌تنهایی باعث بهبود وضعیت این نهاد مقدس باشد؛ چراکه ما در جامعه‌ای زندگی می‌کنیم که عوامل و ساختارهای گوناگونی در به‌وجود آمدن آن نقش دارند و نباید از تأثیر هیچ‌یک از این عوامل بر خانواده غافل شد؛ لذا به نظر می‌رسد که در کنار پرداختن به موضوع خانواده، باید ساختارهای فرادستی و مؤثر بر این نهاد نیز مدنظر قرار بگیرد. در همین راستا پیشنهاد می‌شود که روشهای اجتماعی مؤثر بر بازتولید چنین وضعیتی برای خانواده ایرانی، شناسایی و مورد نقد واقع، و ساختارهای مفید برای خانواده از طریق رسانه‌ها تقویت شود.

یادداشت

۱ - عبارتی که به شکل توپر در متن نوشته شده، همان عبارات شناسه‌گذاری شده اولیه هنگام تحلیل محتوای کتابهای اسلامی در حوزه خانواده است.

منابع

- آل رسول، سوسن؛ محمدخانی، طیبه (۱۳۹۰). اصول مؤثر در روابط صمیمانه همسران با الگوپردازی از اسوه‌های قرآنی و همسرانی بهشتی. *مطالعات راهبردی زنان*. شماره ۵۲: ۱۴۷ - ۱۸۴.
- اسپنسر، متا (۱۳۸۳). جایگاه خانواده در غرب. *معرفت*. شماره ۸۰: ۸۰ - ۹۴.
- امام خمینی (ره)، روح اله (۱۳۹۲). *چهل حدیث*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
- ایزدی فر، علی اکبر (۱۳۸۲). معیار «کفالت» در نکاح. *مقالات و بررسی‌ها*. شماره ۵: ۲۸ - ۹.
- ایمان، محمد تقی؛ نوشادی، محمودرضا (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کیفی. *پژوهش*. شماره ۶: ۱۵ - ۴۴.
- بوجاری، سهیلا؛ پرچم، اعظم (۱۳۹۲). بررسی تطبیقی جایگاه و اهمیت ازدواج و تشکیل خانواده در اسلام و یهود. *معرفت ادیان*. شماره ۱۵: ۳۹ - ۱۹.
- زارعی، محمد مهدی (۱۳۹۰). درآمدی بر جایگاه اخلاق در ازدواج و حقوق خانواده. *مطالعات اسلامی: فقه و اصول*. شماره ۸۷: ۶۹ - ۹۶.

- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱). **مفاتیح الحیاة**. قم: اسراء.
- چراغی کوتیانی، اسماعیل (۱۳۸۸). رویکرد اسلام به چهار کارکرد مهم خانواده. معرفت. شماره ۱۳۹: ۳۵ - ۵۴.
- حسینی خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۸۷). **مطلع عشق**. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حسینی خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۲). **خانواده**. تهران: مؤسسه فرهنگی هنری ایمان جهادی.
- حسینی خامنه‌ای، سیدعلی (۱۳۹۴). <http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=21252>. بازیابی از <http://khamenei.ir>.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۸۳). **سیره نبوی (منطق عملی)**. دفتر چهارم. تهران: دریا.
- ساروخانی، باقر (۱۳۷۰). **مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی خانواده**. تهران: انتشارات سروش.
- سازمان ثبت‌احوال کشور. (۱۳۹۵). بازیابی از <https://www.sabteahval.ir>
- طباطبائی، سید محمد حسین (۱۳۸۷). **بررسی‌های اسلامی**. قم: بوستان کتاب.
- قائم‌امیری، علی (۱۳۹۱). **خانواده در اسلام**. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- کاوایانی، محمد (۱۳۹۱). **سبک زندگی اسلامی و ابزار سنجش آن**. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۷۹). **میزان الحکمه**. قم: مؤسسه فرهنگی دارالحدیث.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۷). **تحکیم خانواده**. قم: دارالحدیث.
- مصطفوی، سیدجواد (۱۳۸۷). **بهشت خانواده**. مشهد: هاتف.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹). **مجموعه آثار**. ج ۱، ۱۲، ۱۳. تهران: صدرا.
- مهدوی کنی، محمد سعید (۱۳۸۷). **دین و سبک زندگی**. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق علیه السلام.
- نعمتی پیرعلی‌نیا، دل‌آرا؛ کاردوانی، راحله؛ وکیلی، مهدی (۱۳۹۰). ملازمه تکالیف زوجین و اخلاق‌مداری در خانواده در منابع اسلامی. **مطالعات راهبردی زنان**. شماره ۵۴: ۲۱۱ - ۲۵۶.
- ویمر، راجر؛ دومینیک، جوزف (۱۳۸۹). **تحقیق در رسانه‌های جمعی**. ترجمه امامی. تهران: سروش.

Edwards, john., & Demo, david. (1991). Coming Apart: Radical Departares since 1960. In *Mariage and Family* (p. 107). Alleg & Bacon.

Mayring, Phlipp. (2000). *Qualitative Content Analysis*. Qualitative Social Research.

Mower, Ernwt. R. (1927). *Family Disorganization: An Introduction to Sociological Analysis*. chicago: university of chicago press.